

Cultureel erfgoed in Limburgse bibliotheken

Als de oude boeken in Limburgse bibliotheken in één collectie zouden worden samengevoegd, dan zou een bijzondere onderzoeksbibliotheek ontstaan van een indrukwekkende omvang en reikwijdte. Met meer dan 1000.000 boeken van vóór 1800 zou die nieuwe collectie meteen een van de grootste oude bibliotheken van de Lage Landen zijn. Deze denkbeeldige collectie zou honderden zeldzame incunabelen tellen en vele honderden boeken die in Nederland vrijwel nergens anders te vinden zijn. Ze zou in haar talrijke stedelijke, religieuze en particuliere deelcollecties de boekenliefde van ontzaglijk veel mensen in de regio weerspiegelen. Ze zou ons met vroegere auteurs, illustratoren, drukkers, binders, uitgevers, boekhandelaren, verzamelaars en uiteraard lezers van de regio in contact brengen, om maar te zwijgen van de papiermakers, inktmengers, leerlooiers, klerken, onderwijzers en bibliothecarissen die zich gedurende al die eeuwen met de boeken hebben beziggehouden. De collectie zou uitgroeien tot een kostbaar referentiepunt voor heel de culturele en intellectuele geschiedenis van de regio.

Op dit moment echter is die boekenschat verspreid over enkele tientallen openbare en particuliere bibliotheken. Sommige zijn goed ontsloten, andere moeilijk toegankelijk. Sommige kunnen rekenen op de liefdevolle aandacht van een conservator en een kundig publiek, andere vallen in afzondering ten prooi aan gebrekkig beheer en bezoekers met minder goede bedoelingen. Voor alle collecties geldt dat ze een grotendeels verborgen bestaan leiden. Ten onrechte. Dit boek over het *Limburgs Boekjuweel* maakt zichtbaar dat de Limburgse collecties een belangrijk cultureel erfgoed zijn. Tevens brengt het voor het voetlicht dat dit een erfgoed is dat om deskundig beheer vraagt. Het vraagt om aandacht van drukke bestuurders en verstrooide eigenaren, die zich vaak nauwelijks realiseren welke kostbare schatten door vorige generaties aan hen zijn toevertrouwd.

Een spannende verkenningstocht

De journalist en boekenliefhebber Jos Stijfs maakte in de jaren tachtig van de vorige eeuw een spannende verkenningstocht langs de belangrijkste Limburgse bibliotheken. Hij deed daarvan verslag in *Limburgs Boekjuweel*, een wekelijkse rubriek in het Limburgs Dagblad die ruim honderd afleveringen kende en twee jaar lang een groot lezerspubliek wist te boeien. Stijfs legt in zijn stukjes een grote nieuwsgierigheid aan de dag. Telkens opnieuw weet hij, naar aanleiding van een kostbaar boek dat hij toevallig in handen krijgt, iets leuks te vertellen. Hij is een vasthoudend speurder die daarvoor met bijzondere vondsten wordt beloond. Hij is een onnavolgbaar snuffelaar die met weetjes komt die zelfs de meest deskundige lezers kunnen verrassen. Hij heeft een fijne neus voor antiquarische bijzonderheden die hij met aanstekelijke hartstocht en zonder duurdoenerij gul over de argeloze lezer uitstort. En hij heeft een brede belangstelling: de lezer komt via Stijfs in contact met historische kook- en kruidenboeken, liedboekjes en atlassen, lokale almanakken en vroomheidsgeschriften, bijbels en politieke tractaten, pamfletten en literaire verpozingen, monumentale studieboeken, piepkleine reisgiden en op het eerste gezicht onooglijke bronnen voor de regionale geschiedenis. Vrijwel altijd plaatst Stijfs

die oude drukken in een brede en voor een groot publiek toegankelijke context. Hij heeft oog voor details maar maakt van zijn *Boekjuweel* geen al te erudiete of specialistische boekengeschiedenis. Het oude boek is voor Stijfs in eerste instantie een *verhaal* dat driftig wordt nagespeurd en vervolgens op gezellige wijze doorverteld. Mede door de keus van sfeervolle illustraties weet Stijfs de aandacht van een groot publiek, dat van huis uit weinig met het oude boek op heeft maar wel elke week verlekkerd zijn krantenrubriek opslaat, op de boekjuwelen te vestigen.

Het is tekenend voor de geest van de jaren tachtig, dat Stijfs zijn veelgelezen rubriek al weer na twee jaar heeft moeten afsluiten. Voor zijn gevoel was hij nog maar nauwelijks begonnen met zijn bibliotheekontdekkingsstochten, maar voor de redactie van de krant werd het tijd voor een andere en meer eigentijdse rubriek. De stukjes van Stijfs delen in het lot van de boeken die hij beschrijft: ze worden door enkelen gekoesterd maar raken al snel onvindbaar en verzinken in een vergeelde vergetelheid. De auteur zelf bewaart de stukjes in enkele plakboeken en ontdekt tot zijn ontzetting, enkele jaren na het beëindigen van de rubriek, dat het hele boekjuweelarchief – een paar schoendozen met honderden foto's! – door de krant bij het vuilnis is gezet. Ongeveer de helft van die illustraties weet hij nog te redden, de andere helft is al in de papierversnipperaars terecht gekomen. De bibliomaan Stijfs is een roepende in de woestijn. Samen met zijn broer heeft hij ook zelf een grote collectie opgebouwd die hij met zorg beheert, waar anderen achteloos aan dit erfgoed voorbij zijn gelopen.

Een veelzijdige Europese identiteit

Naar de mening van verschillende boekenliefhebbers verdienen de *boekjuwelen* een beter lot. Dirk Jansen, conservator van de Stadsbibliotheek Maastricht, heeft het initiatief genomen en de collega-conservatoren van Limburgse bibliotheken gevraagd of ze wilden meewerken aan een bundeling van de *boekjuwelen*. Na zoveel jaar vergetelheid leek dit bijna een rebelse daad. Het is in hun ogen tijd voor een herwaardering van de oude boekencollecties. Het is en blijft ook nodig om publieke aandacht te vragen voor het lot van de oude boekencollecties, die een zorgvuldig beleid van conservatie en beheer verdienen. En zijn de *Boekjuwelen* niet een welsprekend getuigenis van het belang daarvan? En uiteraard is het ook een plezier om zoveel schoonheid aan anderen te tonen.

Maastricht is een van de bekendste steden van Europa aan het worden en het ontdekt verwonderd zijn eigen historische identiteit: veel aandacht gaat daarbij uit naar architectuur, kunst en meubels, relatief weinig naar huisraad, ander materieel erfgoed en het onvermoede boekenpatrimonium. Slechts weinigen beseffen dat de Limburgse, Nederlandse, Duitse, Franse, Spaanse, Vlaamse, Italiaanse en anderszins veelkleurige geschiedenis van de Maas-Rijnregio zeer tastbaar is opgestapeld in de oude boekenmagazijnen. Deze maken ontegenzeggelijk duidelijk dat Maastricht, maar ook de nabijgelegen plaatsen Valkenburg, Vaals, Rolduc, Roermond, Venlo en hun ommeland kunnen bogen op een eeuwenoude, verrassend veelzijdige Europese identiteit. Misschien geeft de titel *Limburgs boekjuweel* dat onvoldoende weer, misschien doet deze titel in eerste instantie denken aan schatten van vooral lokale en regionale betekenis. Niets is

minder waar. Het prachtig uitgevoerde elfde-eeuwse *evangeliarium* van de abdijkerk van Susteren is wereldvermaard, het geeft luister aan de lokale realiteit én het heeft een wijde uitstraling. Het is wonderlijk hoe boeken in hun ontstaan uitdrukking zijn van een zeer plaatsgebonden kennis, kunst en nijverheid en zich vervolgens zo gemakkelijk aan dat lokale netwerk weten te onttrekken: ze zwerven de hele wereld rond, trekken zich weinig aan van lands- en zelfs taalgrenzen en glippen tussen elke geografische indeling door.

Onder de boekjuwelen schitteren de parels van vreemde herkomst. Van oudsher zijn veel Nederlandse boeken gedrukt in Keulen en het Rijnland, in de Zuidelijke Nederlanden en Noord-Frankrijk: ook in de Limburgse collecties zijn de drukkers uit deze grensgebieden goed vertegenwoordigd. Verder zijn er veel andere ‘migranten’ die in de Limburgse schappen een plekje hebben gevonden en die de magazijnen een veelkleurig, kosmopolitisch en multicultureel karakter geven. De stadsbibliotheek van Maastricht is even polyglot als het stadsverleden zelf. Ze heeft een oude Latijnse, Italiaanse, Spaanse en Franse kern die afkomstig is uit de humanistische stadsboekerij, die sinds de achttiende eeuw aangevuld is met grote Franse collecties en niet te vergeten de omvangrijke kloosterbibliotheek van de Beiaard die van een wereldwijde oriëntatie getuigt. De collectie van de Universiteitsbibliotheek is in zijn historische kern – de zogeheten Jezuïetencollectie afkomstig uit het studiehuis van deze orde in Maastricht – al even internationaal als de Universiteit Maastricht zelf. Terwijl tegenwoordig 25% van de studenten en een vergelijkbaar percentage van de academische staf afkomstig is uit het buitenland, is nog een veel hoger percentage boeken van buitenlandse herkomst. De wetenschappers bedienen zich nu uiteraard vooral van het Engels en, in iets mindere mate, de landstaal en andere grotere wereldtalen. De Jezuïeten lazen alles, vooral veel in het Frans, Latijn en Italiaans. De waarde van hun oude collectie ligt in haar veelzijdigheid, de geleerden van de *societas Iesu* collectioneerden in de breedte en volgden vrijwel alle vakgebieden, inclusief de domeinen van degenen die ze als hun tegenstanders beschouwden. Maar ook de relatief iets kleinere bibliotheken van de regio hebben een verrassend internationaal karakter: de kloosterbibliotheek van Steyl heeft een omvangrijke, door de missiepaters meegenomen Duitse collectie, de kloosterbibliotheek in Vaals kan putten uit eeuwenoude Franse en Duitse benedictijnse boekenverzamelingen en de in de stadsboekerij opgenomen bibliotheek van de Beiaard is rijk aan banden uit de missiegebieden en de koloniën. De Rococobibliotheek van de Abdij Rolduc weerspiegelt een wijde, pralende Roomse horizon en naar weer geheel andere internationale horizons verwijst de collectie van het Sociaal Historisch Centrum van Limburg. Aanvankelijk was het de bedoeling van de redactie van dit boek om ook even óver de grenzen te kijken en eveneens boekenschatten uit de Schatkamer van de Dom in Aken, de bibliotheek van het Staatsarchief in Eupen, de Universiteitsbibliotheek in Luik en de collectie van de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek in Sint-Truiden te beschrijven. Gebrek aan tijd en ruimte hebben auteur en redactie genoopt dit voornemen tot nader datum uit te stellen. Maar ook zonder die aandacht voor collecties óver de grens geeft dit boek al een verrassende indruk van de euregionale en internationale oriëntatie van de Limburgse lezers en boekenverzamelaars zelf.

Moeizaam behoud en beheer

We spraken zoëven al over de problemen waar de beheerders van de collecties zich voor zien gesteld. Een eerste vraag die zich aandient, is het behoud zelf. De verschrikkelijkste verhalen doen hierover de ronde, met name met betrekking tot de kerkelijke fondsen. Elk klooster heeft wel de ervaring dat op het eerste gezicht eerlijke mensen die in de slotbibliotheken zijn toegelaten, kostbare stukken hebben weggeroofd: door goedgelovigheid zijn er gaten geslagen die niet meer kunnen worden gedicht. Maar het gaat niet alleen om diefstal, ook hebben religieuze collecties er vaak onder te lijden dat boeken, soms met de beste bedoelingen, worden weggegeven: als cadeau aan hoogwaardigheidsbekleders, als aandenken bij jubilea en verjaardagen en als blijk van dank voor bewezen diensten. Jos Stijfs vertelt dat hij na afloop van een bezoek aan een niet nader te duiden kloosterbibliotheek werd benaderd door een van de paters. Deze had een klein doosje in zijn hand met zestiende en zeventiende eeuwse curiosa: er werd opgeruimd, misschien was meneer de journalist wel geïnteresseerd om iets mee te nemen? Soortgelijke anekdotes hoort men in Limburg vaker vertellen. Het is moeilijk om het waarheidsgehalte ervan te bepalen en in te schatten hoeveel boeken op deze wijze aan de collecties zijn onttrokken. Feit is dat er een onmiskenbare overheveling plaatsvindt van publieke collecties naar particulier bezit en dat de eigendomsoverdracht vaak moeilijk te traceren is. Voor de boeken zelf is het overigens lang niet altijd de slechtste oplossing: bij particulieren krijgen ze misschien de liefdevolle behandeling en kans op restauratie die ze in grote bibliotheken maar al te vaak ontberen.

Voor religieuze collecties doemt tevens het lot van opdeling en versnippering, op het moment dat de gemeenschappen uitdunnen en hun grote huizen moeten opheffen. In het beste geval worden de collecties overgedragen aan andere openbare collecties, zoals is gebeurd voor de reeds genoemde Jezuïetencollectie en de boekerij van de Beiaard, die respectievelijk aan de Universiteitsbibliotheek en de stadsbibliotheek van Maastricht zijn overgedragen. Een eveneens verstandig beleid zou het kunnen zijn om, na weloverwogen voorbereiding, met de verkoop van een deel van de collectie (bijvoorbeeld de doubletten of de boeken die ook in andere Limburgse verzamelingen veel voorkomen) de middelen te verwerven voor behoud en beheer van het overige deel. Het is echter een feit dat een weloverwogen ontdubbelingsbeleid reeds een deskundigheid en tijdsinvestering vraagt die in de meeste Limburgse bibliotheken niet kan worden opgebracht. Met als gevolg dat er helemaal niets gebeurt, wat in deze situatie misschien nog de beste optie is, of dat collecties op ondoordachte of onnavolgbare wijze worden weggedaan. Veel kwaad is al geschied, maar zeker kan er nog veel gered worden als stedelijke, provinciale en kerkelijke overheden hun verantwoordelijkheid onder ogen willen zien.

De universiteitsbibliotheek en de stadsbibliotheek beschikken in hun nieuwe behuizingen over uitstekende faciliteiten en vakkundig personeel om de oude collecties verantwoord op te slaan en processen van verzuring of schimmelziekten zoveel mogelijk tegen te gaan. Maar ook de grote collectiebeheerders kunnen niet verhinderen dat hun boeken na verloop van eeuwen zullen verrotten en verkrumelen. Ze kunnen dit proces echter wel vertragen en door een gericht beleid een deel van de boeken een langer levenslot gunnen. Middelen ontbreken om alle boeken een speciale behandeling te geven en overal waar het nodig zou zijn, restauraties uit te voeren: maar door tijdig en selectief in te grijpen

kunnen de conservatoren in elk geval ervoor zorgen dat de unica en de kostbaarste stukken in betere staat blijven verkeren. Met name de Maastrichtse Universiteitsbibliotheek heeft van conservatie een van haar specialisaties en zwaartepunten in het beleid gemaakt. Op dit gebied heeft conservator Guy Jaegers een deskundigheid opgebouwd die misschien ook wel ingezet zou moeten worden voor de andere bibliotheken in de regio. Daar is de situatie, zoals kan worden verwacht, een stuk minder gunstig. Er is veel achterstallig onderhoud en er moet ook het nodige worden hersteld na ondeskundig beheer in het verleden. Enkele voorbeelden – uit bibliotheken waar het bewustzijn het sterkst is doorgedrongen – volstaan om de situatie te illustreren. De jezuietencollectie is op dit moment goed behuisd, maar in het verleden was dat niet altijd het geval: van het feit dat een deel van de collectie, lang geleden, onder preciaire omstandigheden was opgeslagen, zijn de kwalijke gevolgen nog steeds te merken. Vocht dat tientallen jaren geleden in de boeken trok, is nog steeds zichtbaar en werkzaam. De conservator en zijn team hebben als gevolg van toen toegebrachte schade nog steeds grote zorgen en extra werk. Een ander voorbeeld van een minder doordacht beleid waarvan de kwalijke gevolgen nog vele tientallen jaren later te merken zijn, komt uit de geschiedenis van de stadsbibliotheek. Lang geleden kregen de banden een nieuwe collocatie en moesten dus nieuwe kastnummers worden aangebracht: het plakwerk op die vele honderdduizenden banden zou misschien wel enkele jaren in beslag gaan nemen en daarvoor waren geen middelen. Een zeer praktisch ingestelde en enigszins ongeduldige conciërge is toen met een grote behangkwaam langs alle planken gelopen: op de brede stroken lijm hebben de secretaresses, zo snel als ze konden en voordat de lijm opdroogde, de labels geplakt, zodat de operatie in enkele dagdelen kon worden voltooid. Het feit dat de etiketten hier en daar wat scheef zitten, is nog niet zo erg. Wat onherstelbare schade heeft aangericht, is de soort lijm die is gebruikt: een goedkope houtlijm met een hoge zuurgraad en een aantal kwalijke chemische bestanddelen, die overal de kostbare leren en linnen bandjes heeft aangetast. De Stadsbibliotheek heeft nu, binnen een beperkt budget, de herstelwerkzaamheden geïnitieerd in samenwerking met de Stichting Restauratie Atelier Limburg (SRAL). Een systematische restauratie levert een grote extra kostenpost op, terwijl de handige maar onbezonnen conciërge er indertijd misschien enkele guldens mee heeft bespaard! Over de eeuwen heen wordt de kwaliteit van conservatie van het collectief boekenbezit dus niet alleen bepaald door de periodes van zorgvuldig beleid en deskundige aandacht, maar helaas eveneens door korte momenten van onzorgvuldige opslag of slechte behandeling.

Verborgene schoonheid

De lezer van dit boek zal wel eens voor raadsels staan en, net als de redactie, bij eventuele naspeuringen misschien niet alle antwoorden vinden. Het is de redactie na enige moeite wel gelukt om alle boeken die worden vermeld, terug te vinden, maar niet om alle door Jos Stijfs geopperde weetjes na te trekken. Dit komt mede doordat de ontsluiting van de oude boekerijen nog een stuk kan worden verbeterd. In geen enkele van de in dit boek voorkomende bibliotheken zijn alle oude drukken in de computercatalogus opgenomen. De Universiteitsbibliotheek is druk doende om de laatste compartimenten van de Jezuietencollectie te ontsluiten en in diezelfde catalogus komen

ook de werken van het Sociaal Historisch Centrum van Limburg en het Natuur-Historisch Museum van Maastricht voor. Ook de Stadsbibliotheek investeert in catalogisering van het oude omvangrijke fonds, maar moet nog een grote achterstand inhalen: wie een keer in de depots komt, begrijpt waarom de medewerkers waarschijnlijk nog vele jaren ontsluitingswerkzaamheden voor zich hebben. In de meeste andere bibliotheken die in dit boek worden genoemd, is een computercatalogus nog een utopie en ontsluiting afhankelijk van de precisie en actualisering van kaartenbakken van vroegere generaties bibliothecarissen. En zolang de boeken nog niet in de computer zitten, zijn de collecties minder makkelijk te raadplegen en is het beheer ervan moeilijker. Ook de toegankelijkheid van de oude Limburgse boekerijen is, om begrijpelijke redenen, soms problematisch. Bij het natrekken van enkele bibliografische gegevens voor dit boek hadden we de ervaring dat sommige boeken nog precies zo in de kluis lagen als Jos Stijfs ze er twintig jaar geleden had ingelegd!

Uiteraard is het belangrijk, dat de collecties gebruikt worden en in het Limburgs cultureel landschap zichtbaar blijven of worden. Wat dat betreft gebeuren er in Maastricht en omstreken veel mooie dingen. De Universiteitsbibliotheek bevindt zich uiteraard in een bevoorrechte positie: de collectie wordt bij het academische onderzoek en onderwijs betrokken en ook op andere manieren zichtbaar gemaakt, zoals door de publicatie van een jaarlijkse kalender en de organisatie van tentoonstellingen, zowel in de bibliotheek zelf als in andere universitaire gebouwen. De oude Stadsbibliotheek Maastricht heeft in het Centre Céramique een prachtige onderbrenging. Ze kent het initiatief van het *boek van de maand* en richt verrassend leuke vitrines in, terwijl ook aansluiting wordt gezocht bij andere culturele evenementen van de stad, zoals tentoonstellingen, de TEFAF en de Maastrichtse antiquairenbeurs. In beide bibliotheken, die een relatief gunstige uitgangspositie hebben, leeft het besef dat er nog zoveel meer met de oude drukken zou kunnen worden gedaan, als er oog voor zou zijn en tijd en middelen voor zouden kunnen worden vrijgemaakt. Waarom via de websites van de instellingen niet meer *boekjuwelen* onder de aandacht van een groter publiek brengen? Waarom de topstukken uit de Limburgse collecties niet onderbrengen in een eigen digitale *bibliotheca limburgensia*? Waarom niet nog vaker als Limburgse bibliotheken gezamenlijk optreden en contact zoeken met een breed geïnteresseerd publiek? Het is een feit dat er in heel Limburg grote belangstelling is voor regionale geschiedenis en cultuur en, zoals de reeks waarin dit boek uitkomt illustreert, in de loop der jaren een bijzondere infrastructuur voor de regionale geschiedenis is opgebouwd: mooie boekenreeksen, bloeiende tijdschriften en succesvolle lezingencycli. Er is met de medewerking van veel welwillende werkers in het culturele veld dus al veel te bereiken, zoals ditzelfde boek zichtbaar maakt.

Dit is een boek waaraan veel mensen hebben meegewerkt, in veel gevallen zonder daar een persoonlijk of zakelijk belang bij te hebben: alleen al om die reden is de titel *Limburgs Boekjuweel* verdiend. Het is bijna onmogelijk om allen te bedanken die de publicatie ervan mogelijk hebben gemaakt. De auteur heeft om niet mee willen werken en de moeite willen nemen om zijn oude teksten te bewerken en vervolgens uit handen te geven. Het Limburgs Dagblad heeft de copyright van teksten en foto's om niet afgestaan en toegezegd in zijn kolommen opnieuw aandacht aan het *Limburgs Boekjuweel* te schenken. De bibliotheken hebben de auteur en de redactie van alle nodige informatie en

in sommige gevallen ook fotomateriaal voorzien. De redactie van de Historische Reeks Limburg heeft niet alleen welwillend aangeboden om het boek in haar reeks op te nemen, maar ook de teksten inhoudelijk te bekijken. De organisatoren van de Maastrichtse antiquarenbeurs, een evenement dat elk jaar in belang toeneemt, hebben de publicatie mede ondersteund. Het meeste werk is verricht door de twee reeds genoemde conservatoren die de meeste van de in dit boek genoemde *boekjuwelen* in hun collectie mogen beheren, Guy Jaegers van de Universiteitsbibliotheek Maastricht en Dirk Jansen van de Stadsbibliotheek Maastricht. Het is duidelijk dat krantenteksten een bewerking nodig hebben om in boekvorm opnieuw tot hun recht te komen: de redactie is terughoudend geweest en heeft gepoogd om het oorspronkelijke karakter van de artikelen te bewaren. De eindredactie en beeldredactie – het leeuwendeel van het werk – is verzorgd door Dirk Jansen, ondersteund door redactiesecretaris Chris Wienck die voor de transcriptie van de teksten heeft gezorgd.

Dit is een boek vol liefde voor kleine en soms onooglijke dingen. Het is met hartstocht geschreven. Het vraagt aandacht voor een deel van ons cultuurbezit dat kwetsbaar is en het zwaar te verduren heeft. Het is zelf ternauwernood aan de vergetelheid ontrukkt en niet zonder enige moeite uitgegeven. Men zou het kunnen zien als een aanklacht, maar zo is het niet bedoeld. Het wil niemand het schaamrood op de kaken jaren. Nee, het wil de passie voor het oude boek overdragen en de kring van liefhebbers ervoor verbreden. Het is bedoeld als een uitnodiging om het bijzondere culturele erfgoed dat het oude boek nu eenmaal is, weer vaker ter hand te nemen.

Charles van Leeuwen
Universiteit Maastricht

In een tijd waarin andere media het boek verdringen tot de status van secundaire cultuurdrager, breekt het besef door dat voor vroeger tijden het boek een uitzonderlijke, om niet te zeggen vaak unieke documentatiewaarde heeft.

Zoals er in kloosters veel verborgen schoonheid is, voor aardse stervelingen niet altijd zichtbaar, zo worden in dit boek ongeveer honderd boekjuwelen in een vriendelijk daglicht gesteld.